

“KLÂSİK TÜRK EDEBİYATINDA MANZUM SÖZLÜK YAZMA GELENEĞİ VE TÜRKÇE-ARAPÇA SÖZLÜKLERİMİZDEN SÜB~A-İ TMBYÂN”*

Doç. Dr. Atabey KILIÇ
Erciyes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü KAYSERİ
atabey@erciyes.edu.tr

Özet

Arapça, Farsça ve Türkçe için pek çok mensur sözlük hazırlandığını kaynaklardan öğrenmekteyiz. Ancak Klâsik Türk şiirinde diğer edebiyatlarda pek örneğine rastlayamadığımız manzum sözlük yazma geleneğinin bulunduğunu da belirtmemiz gerekir. Pek çok kaynakta varlığından bile haberdar olunmadığını anladığımız bir tür olarak manzum sözlükler, bilimsel anlamda ciddi ve doyurucu birer kaynak olmaktan uzaktır. Bu sözlükler bilhassa çocuklarımızın hem aruz eğitimine katkıda bulunmak hem de Arapça Farsça kelimelerin Türkçe karşılıklarını ezberde tutabilecekleri hacimdeki bir eser vasıtasıyla öğrenmelerini sağlamak bakımından bir hayli dikkat çekicidir. Pek çok manzum sözlüğün mukaddime kısmında “lugat ilmi”nin insanı zeki edeceğinden bahsedilmesi ve hatta müelliflerinin de çocukluklarında en azından bir manzum sözlük ezberlediğini beyan etmesi, üzerinde durulması gereken önemli bir ayrıntıdır. 2001 yılında neşrettiğimiz Mustafa b. Osman Keskin’in “Manzûme-i Keskin” adlı Türkçe-Arapça-Farsça manzum sözlüğü üzerinde çalışırken Klâsik Türk Edebiyatı’nda 30’un üzerinde manzum sözlük bulunduğunu görmüştük. Öyle sanıyoruz ki hâlen tespit edilemeyen yeni manzum sözlüklerin de bulunması mümkündür.

Biz bu çalışma çerçevesinde, tespit edebildiğimiz kadarıyla kütüphanelerde en azından 50-60 kadar yazma nüshası bulunan, 1801 yılından 1900’lü yılların başına kadar en az 30 kez basılan Sübha-i Sıbyân adlı Türkçe-Arapça manzum sözlük hakkında ana hatlarıyla bilgi vermeyi düşünüyoruz. 460 beyit civarında bir hacme sahip olan eser, Sıbyân mekteplerinde de ders kitabı olarak okutulmuştur.

Anahtar kelimeler: Türkçe, Arapça, lügat, Sübha-i Sıbyân

* Bu çalışma “Klâsik Türk Edebiyatı Sempozyumu (6-7 Mayıs 2005 Urfa)”nda sunulmuş tebliğin yeniden gözden geçirilmiş hâlidir.

**TRADITION OF WRITING OF WRITTEN IN VERSE DICTIONARY IN
CLASSICAL TURKISH LITERATURE AND TURKISH-ARABIC DICTIONARY
OF SÜBHA-İ SİBYÂN**

Summary

We learn from sources that many dictionaries had been written for Turkish, Arabic and Persian. But we must make it clear that there is a tradition of writing verse dictionary in the Classical Turkish Poem which is not seen in the other literatures. According to many sources we understand these dictionaries are not known and they are far from being significant and persuasive sources in science. These dictionaries have importance for children to learn “aruz/prosody” and also Arabic, Persian words and their meanings in Turkish. Children learn these words easily with the help of these dictionaries. So they take attention from this point. It is an important point that in many verse dictionaries’ foreword part it is said that “lugat ilmi/dictionary science” make people clever and poets say that even they memorized at least one verse dictionary in their childhood. When we published Mustafa b. Osman Keskin’s “Manzûme-i Keskin” called Turkish-Arabic-Persian verse dictionary in 2001, we saw that there are verse dictionaries more than 30 in Classical Turkish Literature. We believe in it is possible that there are many unknown verse dictionaries.

In this article we aim to give knowledge about Sübha-i Sıbyân Turkish-Arabic verse dictionary which has at least 50-60 copies in libraries and which has been published 30 times between 1801-1900. This dictionary has about 460 couplets and had been used as a text-book in Sıbyân Schools.

Key words: Turkish, Arabic, dictionary, Sübha-i Sıbyân

Giriş

Arapça, Farsça ve Türkçe için pek çok mensur sözlük hazırlandığını kaynaklardan öğrenmekteyiz.¹ Ancak Klâsik Türk şiirinde diğer edebiyatlarda bu derece örneğine rastlayamadığımız manzum sözlük yazma geleneğinin bulunduğunu da özellikle belirtmemiz gerekir. Başlıktan da anlaşılacağı üzere biz bu çalışma çerçevesinde sadece Klâsik Türk edebiyatındaki manzum sözlükler, yani Türkçe ile ilgili olan manzum sözlükleri konu edineceğimizden burada Arap ve Fars edebiyatındaki benzerlerinden ve mensur sözlüklerden bahsetmeyeceğiz.

Pek çok kaynakta varlığından bile haberdar olunmadığını anladığımız bir tür olarak manzum sözlükler, bilimsel anlamda ciddi ve doyurucu birer kaynak olmaktan uzaktır. Bu sözlükler bilhassa çocuklarımızın hem aruz eğitimine katkıda bulunmak hem de Arapça Farsça kelimelerin Türkçe karşılıklarını ezberde tutabilecekleri hacimdeki bir eser vasıtasıyla öğrenmelerini sağlamak bakımından bir hayli dikkat çekicidir. Pek çok manzum sözlüğün mukaddime kısmında “lugat ilmi”nin insanı zeki edeceğinden bahsedilmesi ve hatta müelliflerinin de çocukluklarında en

¹ Bu konuda değerli bir kaynak için bkz. Yusuf Öz, *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler*, basılmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1996.

azından bir manzum sözlük ezberlediğini beyan etmesi, üzerinde durulması gereken önemli bir ayrıntıdır. 2001 yılında neşrettiğimiz Mustafa b. Osman Keskin'in "Manzûme-i Keskin" adlı Türkçe-Arapça-Farsça manzum sözlüğü üzerinde çalışırken Klâsik Türk Edebiyatı'nda 30'un üzerinde manzum sözlük bulunduğunu görmüştük. Öyle sanıyoruz ki hâlen tespit edilemeyen yeni manzum sözlüklerin de bulunması mümkündür.

İslam kültüründe çoğu çalışma gibi sözlük çalışmalarının da Kur'ân-ı Kerim ve hadisleri doğru anlama gayretleriyle ortaya çıktığını biliyoruz. Manzum sözlüklerin de mühim bir kısmında daha çok Kur'ân-ı Kerim'de yer alan kelimelere ağırlık verildiğini söyleyebiliriz.

Manzum sözlüklerin hemen hepsinde genellikle mesnevi nazım şekliyle yazılmış esasen hamdele ve salvele görevini icra eden bir mukaddime, sebab-i telif kısmı, asıl sözlük ve yine mesnevi şeklinde yazılmış bir hâtime bulunur. Asıl sözlük kısmı çoğunlukla "kıt'a" ya da "bahir"lere ayrılmıştır. Kıt'a ve bahir isimlerinin hemen tamamının Arapça olduğunu söylemek yanlış olmaz. "El-Ø1Øúatü'r-râbiúatü ve'l-úîşrüne fî ba≈ri'∞-∞avîl" ve "El-Ba≈ru'l-Hezecü'l-Müseddesü'l-MaΔçüf" örneklerinde gördüğümüz Arapça başlıklandırma, aynı zamanda o bölümde kullanılan vezin hakkında da bilgi verecek mahiyettedir. Farsça başlıklandırmaların ise genellikle "Der-beyân-ı úaded" ve "Der-beyân-ı sebab-i na@m-ı kitâb" gibi örneklerden anlaşılacağı üzere asıl sözlük kısmı dışında kalan bölümlendirmeler için kullanıldığını görüyoruz.

İki dilli manzum sözlüklerin İslâmî edebiyattaki ilk örneği 13. yy. yazarlarından Bedrüddin Ebû Nasr Mes'ûd b. Ebî Bekr el-Ferâhî'nin Nisâbu's-Sıbyân isimli Arapça-Farsça sözlüğüdür.²

Klâsik Türk edebiyatının verimleri arasında bulunan manzum sözlükleri üç başlık altında toplamamız mümkündür:

1. Türkçe-Farsça Manzum Sözlükler:

Bilinen Türkçe-Farsça manzum sözlüklerin ilki 1400 yılında kaleme alınmış olan Konyalı Hüsâm b. Hasan'ın *Tuhfe-i Hüsâm* adlı eseridir. Bu tür sözlüklerin içerisinde en meşhur olanı ise, Mevlevî şeyhlerinden Şâhidî mahlasıyla tanınan Muğlalı İbrahim Dede'nin *Tuhfe-i Şâhidî*'sidir. *Tuhfe-i Hüsâm*'a nazire olarak yazıldığı bilinen eser, Mevlânâ Mesnevisinden alınan kelimelere karşılıklar vermesiyle tanınır. Sadece Ankara Milli Kütüphanede 40'tan fazla yazma nüshası bulunan ve 1848-1867 yılları arasında 5 kez basılan Şâhidî'nin *Tuhfesi*, Klâsik Türk edebiyatında en fazla nüshaya sahip manzum sözlükler arasında başlarda gelmektedir. Yine *Tuhfe-i Şâhidî*'nin 40'a yakın şerhi ile de manzum sözlükler arasında çok özel bir yere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu gurubun en meşhur temsilcilerinden olan *Tuhfe-i Vehbî* de bir hayli fazla yazma ve 60 civarında matbu nüshası ile dikkat

² Y. Öz, a.g.e., s. 53.

çekmektedir. 15 civarında Türkçe-Farsça örneğinin bulunduğunu söyleyebileceğimiz bu guruptan *Bahrü'l-Garâyib*, *Tuhfe-i Şemsî* ve *Tuhfe-i Remzî* gibi eserlerin isimlerini zikredebiliriz.

2. Türkçe-Arapça Manzum Sözlükler:

Bilindiği kadarıyla bu grupta 10 civarında manzum lugat vardır. İlk Türkçe-Arapça manzum sözlük, Ferišteoğlu diye şöhret bulmuş olan Abdülatif ibn Melek tarafından 1392 yılında kaleme alındığı tahmin edilen *Lugat-ı Ferišteoğlu* adlı eserdir. Müellif önsözde eseri torunu Abdurrahman'ın eğitimi için kaleme aldığını ifade etmektedir.³ Ferišteoğlu lugatı Türkçe-Arapça sözlüklerin hem ilki hem de en meşhurdur. 60'ın üzerinde yazma nüshası bulunması bu şöhretin ne dereceye ulaştığını gösterecektir. Eserin 1852-1879 yılları arasında yapılmış 7 baskısını da ayrıca belirtmek gerekir. Türkçe-Arapça manzum sözlükler arasında *Nazmü'l-Leâl*, *Cevâhirü'l-Kelimât*, *Lugat-ı İbn Kalender*, *Tuhfe-i Âsım*, *Mahmûdiyye*, *Nazm-ı Ferâid* ve son olarak *Sübha-i Sıbyân* gibi eserleri sayabiliriz. Öyle zannediyoruz ki bu grup manzum sözlükler içerisinde *Sübha-i Sıbyân*'ın hem yazma hem de matbu nüshalarının bu derece çok oluşu, en az *Ferišteoğlu Lugatı* kadar şöhrete ulaşmış bir eser olduğuna işaret etmektedir.

3. Türkçe-Arapça-Farsça Manzum Sözlükler:

Behâüd-dîn ibn 'Abdurrahmân-ı Malkaravî tarafından H. 827/M. 1424'te telif edilen *U'cûbetü'l-garâyib fî nazmi'l-cevâhiri'l-'acâyib*, Anadolu sahasında yazılan ilk Arapça-Farsça-Türkçe sözlüktür. *Genc-i Leâl*, *Se Zebân*, *Tuhfetü'l-İhvân* ve *Hediyetü's-Sıbyân*, *Nazm-ı Giridî* ve *Hayrî'l-Lugat* isimli eserleri ayrıca zikredebiliriz. Varlığından haberdar olduğumuz 15 civarındaki üç dilli manzum sözlük arasında bulunan Mustafâ bin Osman Keskin tarafından 1758 yılında kaleme alınan "*Manzûme-i Keskin*" tarafımızdan 2001 yılında neşredilmiştir.

Üç dilli manzum sözlüklerin isimlendirilmesinde çoğunlukla hediye veya armağan anlamına gelen "tuhfe" kelimesi kullanılmıştır. Bunların haricinde yukarıda verdiğimiz örnek eser isimlerinden de anlaşılacağı üzere *nazm*, *manzume* veya *lugat* kelimelerinin de sözlüklere verilen isimlerde kullanıldığını görüyoruz.

Manzum sözlükler tabî ki bilimsel anlamda doyurucu kaynaklar olarak kabul edilemezler. Zaten sadece bu sebepten dolayı bu sözlüklerin şerhlerinin yapıldığını söylememiz mümkündür. Amacı, nihayetinde belli bir hedef kitleye hitap etmek olan manzum sözlüklerden böylesine bir doyuruculuk beklemek de zaten doğru olmaz. Yine de erbabından gelen talepler doğrultusunda bilhassa belli manzum sözlüklere mensur şerhler yapıldığını biliyoruz. *Tuhfe-i Şâhidî* gibi çokça rağ-

³ Bkz. Doç. Dr. Cemal Muhtar, İki Kur'an Sözlüğü Luğat-ı Ferišteoğlu ve Luğat-ı Kânûn-ı İlâhî, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, s. 30.

bet gören eserlere yapılan şerhlerin sayısı ise hiç de azımsanacak gibi görünmemektedir.

Biz bu çalışma çerçevesinde, tespit edebildiğimiz kadarıyla kütüphanelerde en azından 50-60 kadar yazma nüshası bulunan, 1801 yılından 1900'lü yılların başına kadar en az 30 kez basılan Sübha-i Sıbyân adlı Arapça-Türkçe manzum sözlük hakkında ana hatlarıyla bilgi vermeyi düşünüyoruz. 460 beyit civarında bir hacme sahip olan eser, Sıbyân mekteplerinde de ders kitabı olarak okutulmuştur. Bilindiği üzere 5-6 yaşlarındaki kız ve erkek çocuklara "*sabî*", bunları okutmak için açılmış okullara da "*Sıbyan Mektebi*" denmiştir.⁴ Genellikle her mahallede bir tane bulunduğundan halk arasında bu okullara "mahalle mektebi" ve çoğu taşla yapılmış olduğu için de "*taş mektep*" denilmiştir. Sıbyan mektepleri 1279/1862 yılında "*Mekâtib-i İbtidâî*" adını almış, bir müddet sonra da bu isim "*ilk mektep*" olarak değiştirilmiştir.⁵ Bu mekteplerde bilindiği kadarıyla elifba yani alfabeden başlamak üzere Kur'ân-ı Kerim, tecvid, İslâm ahlâkı, sarf ve nahiv gibi dersler verilmektedir. 1274/1857-1858 senesi sıbyan mekteplerinde okutulan dersler arasında bunlara ilâveten hüsnühat ve ayrıca Sübha-i Sıbyân'ın da bulunduğunu öğreniyoruz. Anlaşıldığı kadarıyla Sübha-i Sıbyân, sıbyan mekteplerinde okuyan öğrencilerin Türkçe kelimelerin Arapça karşılığını kolay ve zevkli bir şekilde öğrenmelerini sağlayan, öğretici ve ezberlenmesi kolay bir okul sözlüğü olması sebebiyle bir hayli ilgi çekmiş ve çok okunmuştur.

Manzum sözlüklerin önemli bir kısmı sıbyan mekteplerinde okutulmakla kalmamış, tekke, dergâh, medrese gibi insanların belli bir amaç etrafında toplandığı çeşitli müesseselerde de rağbet görmüştür. Bilindiği gibi medreselerde okunan kitaplardan birçoğu da ezberleniyordu. İslâmî bilimler çoğunlukla nakle dayalı olduğundan bilginin olduğu gibi korunması ve daha sonraki kuşaklara bozulmadan aktarılması son derece önemli idi. Tabii bunun en sağlam yollarından biri de eserlerin âlimlerce yazıldığı gibi aynen ezberlenmesi idi. Bir kitabı ezberlemenin en kolay yolu ise, oradaki bilgileri manzum hâle getirmektir. Bu sebeple, sadece belli konular üzerindeki ders kitapları değil, bu kalemden olmak üzere Arapça ve Farsça sözlükler de manzum olarak yazılmıştır. Fatih devrinden Kanûnî devrine, oradan yakın zamana kadar nazmedilmiş *Tuhfe-i Şâhidî*, *Tuhfe-i Vehbî*, *Nuhbe-i Vehbî* ve *Sübha-i Sıbyân* gibi eserlerin eğitim tarihimizdeki önemi inkâr edilemez. Bunların ayrıca incelenmesi gerektiğini düşünüyoruz. İşte tekke, dergâh ve medrese gibi bu tür mekânlarda bir değil birden fazla manzum sözlük çeşitli maksatlarla ezberlendiği

⁴ Sıbyan mektepleri genellikle camilerin bitişiğinde bulunan büyükçe bir odadan oluşurdu. Bazen camilerin bitişiğindeki imam ve müezzinlere mahsus odaların da mektep olarak kullanıldığı görülürdü. Bu mekteplerin camiye bitişik veya cami içinde olmasının da kendince sebepleri vardır. Eğitimin yanı sıra çocukların dinî bilgileri öğrenmesi, beş vakit namaza, farz ve sünnetlere alıştırılması için de bu mektepler camilerin bitişiğinde olurlardı. Bu okullarda çocukların dinî eserleri okuyup anlamasını sağlamaya yönelik özel bir eğitim programı uygulanmaktaydı.

⁵ Osman Nuri Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, İstanbul 1977, C. I, s. 82.

için bunları derli toplu bir arada bulunduran özel mecmualar bile hazırlanmıştır. Manzum sözlük mecmuaları adını verdiğimiz bu tür eserlerden biri Süleymaniye Kütüphanesi Reşid Efendi 977’de, bir diğeri ise Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi 4026 numarada kayıtlıdır. Manzum lugat mecmuaları da anlaşılacağı üzere Klâsik Türk edebiyatında çalışılmayı bekleyen alanlar arasında bulunmaktadır.

Hakkında ana hatlarıyla bilgi vermeye çalışacağımız Sübha-i Sıbyan adlı Türkçe-Arapça manzum sözlüğün, ne telif edildiği zamana, ne de müellifinin kimliğine dair elimizde yeterli bilgi bulunmaktadır. Müellifinin ismi yazma nüshalarda belli değildir; matbu nüshalarda ise Mehmed b. Ahmed er-Rûmî⁶, Ebu’l-Fazl Muhammed b. Ahmed er-Rûmî ve Er-Rûmî Bosnavî Ebu’l-Fazl Muhammed Ahmed gibi farklı şekillerde verilmektedir. Bazı manzum sözlüklerde gördüğümüzün aksine Sübha-i Sıbyân’ın metin kısmında müellif kendisi hakkında herhangi bir bilgi vermemektedir. Sadece, 21 beyitlik sebab-i telif kısmındaki

*“İmdi bu manûmı bu úabd-i ∆aúif
Lu∆f-ı İlähî ile yazdım la∆if*

*Na∆mı ≈uçûçında idüp ihtimâm
A≈sen-i tertibile virdim ni∆âm”⁷ (vr. 3b)*

beyitlerinde birinci şahıs ağzı ile seslenmekte ve “Zayıf bir kul olan kendisinin bu manzum eseri Allah’ın lutfu ile güzelce yazdığını, nazmedilmesi hususunda özen gösterdiğini, en güzel tertip ile eserine nizam verdiğini” bildirmektedir. Bunların haricinde eserde müellifin kendisi hakkında verdiği hiçbir bilgiye rastlayamıyoruz. Pek çok şekilde izah edilebilecek bu tavır bizce geleneğe de uygundur; müellif tevazu düşüncesiyle bu tür bilgileri vermekten özellikle kaçınmış olmalıdır.

Sübha-i Sıbyân’ın telif tarihine ilişkin yine sebab-i telif kısmında gördüğümüz

*“Geldi bu miröat-ı dile münceli
Tä aña täri∆ ola ‘na∆m-ı celi” (vr. 3b)*

beyti bize yardımcı olabilir. Tarihin işaret ettiği üzere eserin H. 1063/M. 1652-53 yıllarında yazıldığını söyleyebiliriz.

Müellif mesnevi nazım şekliyle yazılmış 16 beyitlik giriş manzumesi ile klâsik kitap tertibine uygun olarak hamdele ve salvele vâcibesini yerine getirmekte, ardından yine aynı nazım şekliyle sebab-i telifi izah etmekte, 5 beyitlik bir münacattan sonra ise asıl esere yani sözlük kısmına geçmektedir.

⁶ Sübha-i Sıbyân, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1308-1311/1891-1893.

⁷ Sübha-i Sıbyân’dan bu çalışma boyunca yapacağımız alıntılar eserin Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi No: 4026’daki nüshasındandır.

Eserin nasıl, niçin ve ne şekilde yazıldığına dair bilgileri bize sebep-i telifte müellif şu şekilde vermektedir:

- 18 *úllm-i lu°at emr-i mühimm olma°ın
~ıf®ını teshil için ehl-i yaøin*
- 19 *Na®mıla bir niçe lu°at yazdılar
Silk-i meüânide dürer dizdiler*
- 20 *æanøı çabî kim oøuyup ~ıf® ide
úÁõid olur aña niçe fâõide*
- 21 *÷ab∞-ı lu°ätla olur behredär
Veznile na®m içre bulur iøtidär*
- [3a] 22 *Läkin anıñ ekÓeriniñ maúnisi
Olma°ıla terceme-i Färsi*
- 23 *Fehm idemez anı bu ehl-i diyär
Ola Δuçuçä oøıyanlar çı°är*
- 24 *~ıf®a Δaleldür bu daΔı väøüüä
Terceme laf® üzre muøaddem ola*
- 25 *YäΔud ara yirde ola fäçıla
Vezn için iräd olunan laf®ıla*
- 26 *Gerçi seläsetde gelür bi-na®ir
Läkin olur ðabt-ı lu°at de úasir*

(Lugat ilmi mühim bir iş olduğundan işinin ehli olan kişiler manzum pek çok sözlük yazıp manalar ipine inciler dizdiler. Bu manzum sözlükleri hangi küçük çocuk okur ve ezberine alırsa ona pek çok fayda sağlanır. Kelimeleri ezberinde tutarak istediğini elde eder, vezin de öğrendiği için nazım içinde güç kuvvet sahibi olur. Fakat manzum sözlüklerin çoğu Farsçadan tercüme olduğu için, bu diyar insanları anlayamaz, üstelik bunların çoğu da özellikle çocuktur. Eğer manzum sözlükte anlama verilen kelimenin tercümesi kendinden önce olursa bu ezberlenmesine zorluk verir. Vezin gereği getirilen bazı kelimelerden dolayı tercümesi verilen kelime ile aslı arasında mesafe olursa bu da aynı şekildedir. Vezin için yapılan bu tasarruf belki metne akıcılık verebilir, fakat kelimenin/sözlüğün ezberlenmesini güçleştirir.) Biz bu ifadelerden müellifin hem manzum sözlük geleneğine ne derece önem verdiğini hem de eserinde nasıl bir yol tuttuğunu anlamaktayız. Sözlük bir ilimdir ve bu ilim için gayret sarf eden insan, özellikle de küçük çocuklar pek çok

Fayda elde edecektir. Sözlük hazırlarken birbirine gönderilen kelimeler arasında vezin gereği bile olsa başka kelime bulunmamalıdır.

Yine sebep-i telif kısmındaki

- 29 *Lafı muaddem uabince hemän*
Tercemesi buldı aña iötirän
- [3b] 30 *Lafıla maünası idüp izdiväc*
æalmadı sürΔ u raφama i~tiyäc
- 31 *Tä ki ola fehmi vü ~ıfı yesir*
~acmi çar ola lu'ati keÖir
- 32 *İbni Ferište lu'atı gibi genc*
Oldı vü æurōan lu'atın itdi derc
- 33 *Bir niçe ba~r üzre açup perr ü bäl*
æı∞úaları oldı sefine-miÖäl
- 34 *æı∞úa temämında daΔı äşikär*
Hem laφab-ı ba~rı vü hem vezni var
- 35 *`ayr ile şäyed sebep-i yäd ola*
Süb~a-i şıbyän aña hem ad ola
- 36 *Na@m-ı selis üzre bu rüşen keläm*
úAvn-ı `udäyula çün oldı temäm

beyitleri de eserin geneli ve özellikle de tertibi hakkında bizzat müellifinin ağzından bilgiler vermesi bakımından önemlidir. Buna göre “önce Arapça kelime, ardından tercümesi olan Türkçe kelime getirilmiş, bu yolla kelime ile anlamı birbirine uydurulmuş, diğer sözlüklerin büyük bir kısmında görülen rakam ve kırmızı mürekkep kullanma zarureti giderilmiştir. Böylelikle anlaşılması ve ezberlenmesi kolay, hacmi küçük kendisi büyük bir sözlük olarak İbn Ferište sözlüğü gibi bir hazine oldu, Kur’an kelimelerini içine aldı. Pek çok bahir üzerinde kanatlarını açıp uçtu, her bir kıt’ası da denizlerde gezen gemi gibi oldu. Her bir kıt’anın bitiminde hem kıt’anın vezni hem de lâkabı verildi. Böylece (müellifin) hayır dua ile anılmasına sebep olması için Sübha-i Sıbyân (çocukların tespahi) adı verildi. Güzel bir nazım üzere açık bir dille yazılan eser Allah’ın yardımı ile tamamlandı.” Aşağıya aldığımız örneklerden de anlaşılacağı üzere müellifin bu iddialarını eserinde genellikle uyguladığını görmekteyiz.

- 53 *Resül ilçi vü pey°am-ber liväö sancaø úalem bayraø
Delil ü hädîdür reh-ber verä Δalf iøtidä uymaø*
- 57 *Nedür Δin´ır kiçi parmaø yanı bın´ır yanı vüis∞ü
Şehâdet parma°ı sübbäbe ibhäm oldu baş parmaø*
- 70 *~alil erdir ≈alile úavretidür
MaΔäð o°lan ∞o°urmaø za≈metidür*
- 134 *Mu≈sin eylik idici muΔbit tevâduú idici
İbtîlâdır´inamaø hem imti≈ân u iΔtibär*
- 234 *Yä-leyte ey nolaydı len elbette na≈nu biz
Key tä metä øaçan ene ben innemä hemän*

Her bahrin sonundaki

- 313 *Mefüülü mefüülün feüülün
Maøbüð-ı hezec bu ba≈ra dirler*

gibi beyitlerle hem vezin hem de bahirin adı verilmiştir.

İncelediğimiz Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi 4026 numaralı nüshaya göre eser 29 bahire ayrılmıştır. 60'tan fazla yazma nüshası bulunan Sübha-i Sıbyân'ın nüshalar arasında beyit sayıları farklılıklar göstermektedir. Genellikle 455-465 beyit arasında değişiklikler gösteren eserin sözlük kısmı 420 beyit civarında olmalıdır. Manzum sözlüğün bahir başlıkları çoğu sözlükte olduğu gibi Arapçadır. Girişte karşılaştığımız iki başlık ise “Der-Beyân-ı Sebeb-i Na@-m-ı Kitâb” ve “Der-Beyân-ı Münâcât” şeklinde Farsça verilmiştir.

60'tan fazla yazma nüshası bulunan Sübha-i Sıbyân tespit edebildiğimiz kadarıyla 32 kez basılmıştır.⁸ Bu rakam eserin ne derece ilgi gördüğünün işaretleri arasında olmalıdır. Yukarıda verdiğimiz bilgilerden anlaşılacağı üzere bu kadar çok sayıda baskısı yapılan manzum sözlük nadirdir.

Sübha-i Sıbyân'ın daha iyi anlaşılabilmesi için Mehmed Necîb tarafından “Hediyetü'l-İlvân fi Şerâi Sübâti'ç-TMıbyân” adıyla bir şerhi yapılmıştır. Hacımlı bir şerh sayılabilecek eser 1840-1903 yılları arasında 6 kez basılmıştır.⁹ Bu şerh de Sübha-i Sıbyân'ın şöhretini ve değerini gösteren hususlardan sayılmalıdır.

⁸ Prof. Dr. Sadi Çöğenli, “Eski Harflerle Basılmış Türkçe Sözlükler Kataloğu”, Akademik Araştırmalar Dergisi, Yıl 2, Sayı 7-8, Kasım 2000-Nisan 2001, s. 99-134.

⁹ Eser hakkında daha geniş bilgi için bkz.: Atabey Kılıç, “Manzum Sözlüklerimizden Sübâ-i TMıbyân Şerhi Hediyetü'l-İlvân”, II. Uluslararası Türk Tarihi ve Edebiyatı Kongresi, 11-12-13 Kasım 2005, Manisa.

Sonuç

Sonuç olarak, Klâsik Türk edebiyatı alanında manzum sözlük geleneği genellikle ihmâl edilmiş, üzerinde gereken çalışmaların yapılmamış olduğu bir alan olarak dikkat çekmektedir. 40 civarında manzum sözlüğün bulunduğu bu alanda yapılacak yeni çalışmaların edebiyatımız ve dilimiz açısından önemli bilgilerin ortaya çıkmasına yardımcı olacağını düşünüyoruz. Hem metnini hem de şerhini neşretmek üzere hazırlamış olduğumuz Sühba-i Sıbyân da yine uzun yıllar sıbyan mekteplerinin temel kitaplarından olmasına rağmen maalesef günümüzde unutulmuş eserler arasında görünmektedir. Kanaatimizce öncelikle bütün manzum sözlüklerin metinleri ilmi usullerle neşredilmeli ve bunlardan hareketle ortak bir manzum sözlükler sözlüğü hazırlanmalıdır. Bu yolla Türkçemiz ve edebiyatımız üzerinde yapılacak çalışmalara önemli malzemeler sağlanacağını düşünüyoruz.

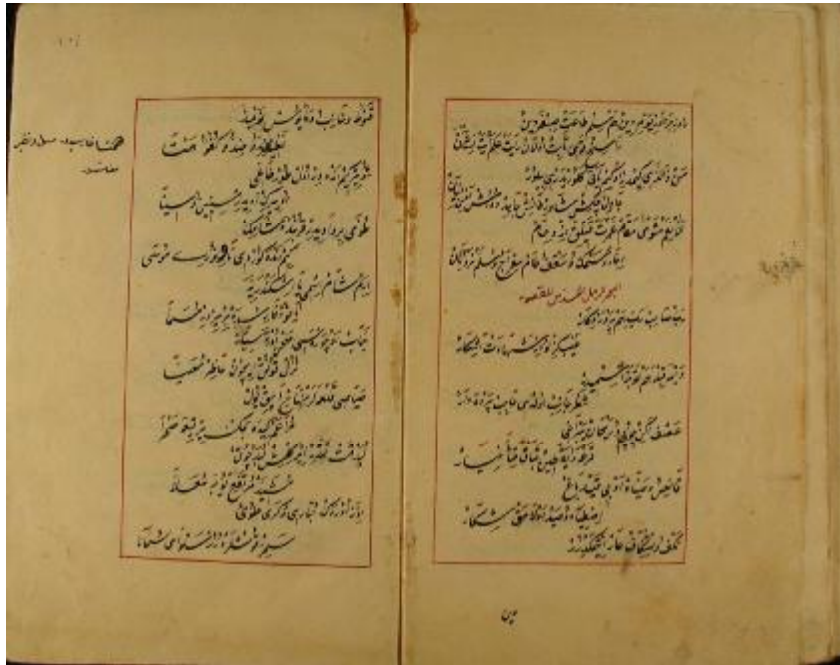
Sühba-i Sıbyân, Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi No. 4026

1b-2a

2b-3a

29b-30a

30b-31a

BİBLİYOGRAFYA

- ÇÖĞENLİ, Sadi, “Eski Harflerle Basılmış Türkçe Sözlükler Kataloğu”, Akademik Araştırmalar Dergisi Yıl : 2, Sayı : 7-8, Kasım 2000-Nisan 2001, s. 99-134.
- ERGİN , Osman Nuri, 1977, Türk Maarif Tarihi, C.1 , İstanbul.
- GÖLPINARLI, Abdülbâki, 1972, Mevlâna Müzesi Yazmalar Kataloğu III, Ankara.
- KARTAL, Ahmet, *Tuhfe-i Remzî*, Akçağ, Ankara 2003.
- KILIÇ, Atabey, “Manzum Sözlüklerimizden *Manzûme-i Keskin*” Kayseri ve Yöresi Kültür, Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni (12-13 Nisan 2001) Bildiriler, 1. Cilt, s. 441-447; *Eski Türk Edebiyatı Üzerine Yazılar*, Laçın Yayınevi, Kayseri 2001, s. 13-22.
- KILIÇ, Atabey, 2001, *Mustafâ bin Osman Keskin, Manzume-i Keskin*, Laçın Yayınevi, Kayseri.
- KILIÇ, Atabey, “Manzum Sözlüklerimizden *Süb≈a-i Tmıbyân Şerhi Hediyetü'l-İdvân*”, II. Uluslararası Türk Tarihi ve Edebiyatı Kongresi, 11-12-13 Kasım 2005, Manisa.
- Mehmed b. Ahmed er-Rûmî Sübha-i Sıbyân, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1308-1311/1891-1893, Mevlâna Müzesi No: 4026.

- MUHTAR, Cemal, 1993, *İki Kur'an Sözlüğü: Luğat-ı Ferišteoğlu ve Luğat-ı Kânûn-ı İlâhî*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı İstanbul.
- ÖZ, Yusuf, 1996, *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler*, basılmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- ÖZ, Yusuf, *Tuhfe-i Şâhidî Şerhleri*, Selçuk Üniversitesi Yayını. Konya 1999.
- UNAT, Faik Reşit, *Hicrî Tarihleri Milâdî Tarihe Çevirme Kılavuzu*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1984.